

---

## ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՈՒ ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

### ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ Ա. Ց.

Չնայած երիտթուրքերի գործերով թուրքական ռազմական տրիբունալների կայացրած վճիռները ի չիք դարձնելու քեմալականների փորձերին, դրանք, այնուամենայնիվ, Թուրքիայի սահմաններից դուրս եկան և իրավական հիմք դարձան մեկ այլ մասնավոր դատավարության համար, որն անմիջական առնչություն ուներ Հայոց ցեղասպանության հետ: Խոսքը մասնավորապես Բեռլինում Սողոմոն Թեհլիրյանի դատավարության մասին է՝ կապված 1921 թ. մարտի 15-ին Շարլոտենբուրգում երիտթուրք պարագլուխ Թալեաթ փաշայի սպանության հետ: Ակնհայտ էր, որ Թեհլիրյանն էր սպանել Թալեաթին և ձեռքակալվել էր հանցանքի վայրում, ինքն էլ չէր ժխտում, որ սպանել է վերջինիս: Հատկանշական է, որ ողջ դատավարության ընթացքն ու դատարանի կայացրած վճիռը ավելի շատ վերաբերում էին Հայոց ցեղասպանությանը, քան Թալեաթի սպանությանը:

1921 թ. հունիսի 2-3-ը տեղի ունեցած դատավարության ընթացքում իր մեղադրական ճառի մեջ դատախազ Գոլնիկը Թեհլիրյանին ամբաստանում էր կանխամտածված սպանության մեջ՝ այդ սպանությունը գնահատելով իբրև քաղաքական ատելության և վրեժի դրսևորում<sup>1</sup>: Նա ամեն կերպ փորձում էր արդարացնել Թալեաթին և երիտթուրքերի կառավարությանը, որն իբր նպատակ չէր ունեցել ոչնչացնել հայերին, այլ ձգտել էր կայսրության ամրապնդմանը. դրանից ելնելով էլ տվել էր տեղահանության հրաման, ինչը հանգեցրել էր ծանր հետևանքների<sup>2</sup>: Բոլորովին էլ պատահական չէ, որ նման մեկնաբանությունները տեղ էին գտել մեղադրական ճառի մեջ, քանզի տվյալ սպանության շարժառիթը հայերի զանգվածային սպանություններն էին Օսմանյան կայսրությունում, իսկ գլխավոր մեղավորներից մեկը ներքին գործերի նախարար Թալեաթ փաշան էր, և այդ սպանությունների գոհ էր դարձել նաև Ս. Թեհլիրյանի գերդաստանը:

Անդրադարձները պատմական անցյալի դեպքերին դատախազը որակում էր որպես դատական գործի հետ կապ չունեցող հանգամանքներ: Ավելին՝ նա անգամ պնդում էր, որ իր վրա չի ազդում այն հանգամանքը, որ Թալեաթ փաշայի նկատմամբ Կ.Պոլսում մահվան դատավճիռ է կայացվել<sup>3</sup>:

---

<sup>1</sup> Судебный процесс Талаата паши, под редакцией С. Степаняна, Е., 2007, с. 177.

<sup>2</sup> Սողոմոն Թեհլիրյանի դատավարությունը, Ե., 1990, էջ 49:

<sup>3</sup> Судебный процесс Талаата паши, с. 180.

Կարևոր չհամարելով պատմական անցյալի դեպքերը՝ դատախազը, սակայն, բավական մանրամասն խոսեց Առաջին աշխարհամարտի իրադարձությունների, մասնավորապես երիտթուրքերի կատալարության հանցագործությունների և դրա անդամներից մի քանիսի, այդ թվում՝ Թալեաթի նկատմամբ կայացված մահվան դատավճռի մասին:

Թեհլիրյանի փաստաբան Յոհաննես Վերթաուերը, իր պաշտպանական ճառում անդրադառնալով պատմական իրադարձությունների վերաբերյալ դատախազի դատողություններին, բոլորին կրկին հիշեցրեց, որ Թալեաթին իր երկրում դատապարտել են մահվան՝ հայերի զանգվածային սպանությունները կազմակերպելու համար: Պաշտպանը նշեց, որ եթե գերմանական դատարանը չի ցանկանում ճանաչել այլ երկրի դատարանի վճիռը, ապա իրավունք չունի պահանջելու, որ մյուսները ճանաչեն իր կայացրած վճիռները: Վերթաուերը նաև շեշտեց, որ Թալեաթին մահապատժի է դատապարտել ոչ թե Թուրքիայի սովորական դատարանը, այլ ռազմական տրիբունալը:

Փաստաբանի նման մեկնաբանությունները չափազանց կարևոր էին այն իմաստով, որ նախ մատնանշվում էր Թալեաթի սպանության ու գերմանական դատարանում ընթացող դատավարության օրգանական, պատճառահետևանքային կապը Հայոց ցեղասպանության, երիտթուրքերի դատավարության ու մասնավորապես թուրքական ռազմական տրիբունալի դատավճռի միջև, ինչի հիման վրա կատարվում է այն պնդումը, որ գերմանական դատարանն անպայման պետք է հաշվի առնի թուրքական ռազմական տրիբունալի կայացրած մահվան դատավճիռը մասնավորապես Թալեաթի նկատմամբ, մանավանդ որ վկաների ցուցմունքներից հետո բոլորը համոզվեցին այդ վճռի արդար ու հիմնավոր լինելու հարցում: Վերթաուերն իր ճառում շեշտում էր, որ Թալեաթն ու նրա հանցակիցները ոչ թե սովորական, այլ միջազգային հանցագործներ են, քանզի նրանց արարքները դատապարտելի էին այդ իսկ պահին գործող միջազգային իրավունքի նորմերի ու սկզբունքների տեսակետից: Ընդգծվում էր այն միտքը, որ նման հանցագործություններ կատարած անձը հանցագործ էր ոչ միայն իր պետության տարածքում, այլ նաև նրա սահմաններից դուրս, այդ թվում՝ Գերմանիայում: Մրանից ելնելով՝ Վերթաուերը փորձում էր դատարանին բերել այն համոզման, որ Թեհլիրյանի կատարած սպանությունը քննելիս իրենք գործ ունեն օրինական ուժի մեջ մտած վճիռն ի կատար ածելու հետ, երբ վնասագերծվել է արդարադատությունից խուսափող միջազգային հանցագործը: Հենց այդ մահվան վճիռն էր պատճառ դարձել միջազգային հանցագործ Թալեաթի՝ իր երկրից փախչելու և կեղծ փաստաթղթերով Գերմանիայում հաստատվելու համար: Ըստ փաստաբանի, գերմանական կառավարությունը թույլ չէր տա իր հայրենիքից փախած հանցագործին կեղծ փաստաթղթերով թաքնվել Գերմանիայում, եթե այդ կեղծիքը ժամանակին

բացահայտվել՝ նկատի ունենալով այն, որ նման անձանցից մեկը՝ Էնվեր փաշան, դրանից առաջ փախել էր Գերմանիայից<sup>4</sup>:

Պաշտպանը նշում էր, որ թուրքական ռազմական տրիբունալի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով Թալեաթ փաշան Էնվերի, Ջեմալի և Նազրմի հետ մեղավոր է ճանաչվել հայերի կոտորածների և անմեղներին պատժելու ծանր հանցագործության մեջ: Բակ դատախազի մեղադրանքը, թե իբր ինքը Վերթաուերը վիրավորում է այդ դատապարտյալներին՝ նրանց հանցագործներ անվանելով, հակասում է գերմանական օրենսդրությանը և նշանակում է՝ չիմանալ այդ օրենսդրությունը, քանի որ նրանք օրինական դատավճռով մեղավոր են ճանաչվել ծանրագույն հանցագործությունների մեջ<sup>5</sup>:

Այս դատողություններն ակնհայտորեն ուղղված էին դատախազին, որն ամեն կերպ փորձում էր ապացուցել, որ սպանվել է Գերմանիայի հավատարիմ դաշնակիցներից մեկը՝ Թալեաթ փաշան: Վերթաուերի կարծիքով, միջազգային հանցագործ Թալեաթը չէր կարող համարվել Գերմանիայի դաշնակիցը. գուցե նա եղել է նախկին՝ գերմանական ռազմական կառավարության դաշնակիցը, որը գերմանացի ժողովրդի կարծիքը չի հարցրել՝ Էնվերի ու Թալեաթի նմանների հետ դաշինք կնքելիս<sup>6</sup>:

Այսպիսով, պաշտպանական կողմի մարտավարությունը հիմնված էր այն փաստի վրա, որ իր արարքը չժխտող Թեհլիրյանը դա կատարել էր ոչ թե աֆեկտի պայմաններում, այլ ի կատար է ածել հայերի զանգվածային սպանությունների համար միջազգային հանցագործի՝ օրինական ուժի մեջ մտած մահվան դատավճիռը, հանցագործ, որը խուսափում էր արդարադատությունից՝ կեղծ փաստաթղթերով բնակվելով Բեռլինում:

Թեհլիրյանի դատավարությունն այս տեսակետից ոչ այնքան զուտ իրավական, որքան քաղաքական ու բարոյական նշանակություն ուներ թե՛ հայերի և թե՛ թուրքերի համար, քանզի փաստորեն քննարկվում էր հայերի զանգվածային սպանությունների համար Օսմանյան կայսրության ու նրա իրավահաջորդ Թուրքիայի պատասխանատվության հարցը: Խորհրդանշական էր, որ տվյալ հարցը քննարկում էր Օսմանյան կայսրության նախկին դաշնակից Գերմանիայի դատարանը:

1921 թ. հունիսի 3-ին, երդվյալների որոշման համաձայն, Սոդոմոն Թեհլիրյանը մեղավոր չի ճանաչվում Թալեաթ փաշայի սպանության մեջ, դրա հիման վրա էլ գերմանական դատարանը վճռեց արդարացնել նրան և դատավարության հետ կապված բոլոր ծախսերը փոխանցել պետական գանձարանի հաշվին<sup>7</sup>: Այսպիսով, դատավարության ողջ ընթացքից և վճռից ելնելով, կարելի է պնդել, որ գերմանական դատարանը երիտթուրքերի դատավարության՝ թուրքական ռազմական տրիբունալի վճիռների հիման վրա

<sup>4</sup> Նույն տեղում, էջ 214-215.

<sup>5</sup> Նույն տեղում, էջ 235:

<sup>6</sup> Սոդոմոն Թեհլիրյանի դատավարությունը, էջ 189:

<sup>7</sup> Судебный процесс Талаата паши, с. 241.

արդարացրեց հայերի զանգվածային սպանությունների կազմա-կերպիչներից մեկին՝ Թալեաթ փաշային վնասագերծողին՝ Մոդումոն Թեհլիրյանին: Այլ հիմքերով Թեհլիրյանին արդարացնել ուղղակի հնարավոր չէր, քանզի ինքը չէր ժխտում, որ կատարել է այդ սպանությունը: Հակառակ պարագայում գերմանական դատարանը պետք է առաջնորդվեր Գերմանիայի այն ժամանակվա քրեական օրենսգրքի 211-րդ հոդվածով, որի համաձայն, կանխատեսված սպանություն կատարած անձը ենթակա էր մահապատժի: Նույն օրենսգրքի 213-րդ հոդվածով դատարանը կարող էր հաշվի առնել մեղմացուցիչ հանգամանքները, որ սպանվածը սպանողի և նրա հարազատների հետ դաժանորեն է վարվել և նրան մղել է վրեժխնդրության ու հանցա-գործություն կատարելու. այդ դեպքում մարդասպանը ազատագրվելու էր ոչ պակաս, քան վեց ամիս ժամկետով<sup>8</sup>: Թեհլիրյանի նկատմամբ չկիրառվեցին գերմանական քրեական օրենսգրքի նշված հոդվածներն այն պատճառով, որ երդվյալները և դատարանը ճիշտ ընկալեցին գործի էությունն ու նշանակությունը:

Գերմանական դատարանի վճիռը մտահոգիչ էր թուրքերի համար ինչպես նրա կայացման պահին, այնպես էլ հետագայում: Հատկանշական է, որ նախկին դաշնակից Գերմանիայից դժգոհ թուրքերը Երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքում՝ 1943 թ., դիմեցին հիտլերյան իշխանություններին Թալեաթի աճյունը վերադարձնելու խնդրանքով և, ստանալով համաձայնությունը, վերաթաղեցին այն Թուրքիայում<sup>9</sup>: Պետական բարձր մակարդակով կատարված այս գործողությունը և Թալեաթի հետագա հերոսացումը նույնպես ակնհայտորեն վկայում է նոր Թուրքիայի կողմից Օսմանյան կայսրության քաղա-քականության շարունակականության մասին: Այսպես, ժամանակակից Թուրքիան փորձեց վիճարկել այդ դատական գործի վճիռը: Բեռլին գործուղվեց Թուրքիայի արդարադատության նախարարը, որը, որպես Թեհլիրյանի գործով դատավճռի անհիմն լինելու փաստարկ, նշեց, որ դատավարությունն ավարտվել է ընդամենը երկու օրում, և որ այդ ընթացքում նման կարևոր գործում հնարավոր չէր անաչառ վճիռ կայացնել: Դատավարության երկօրյա ընթացքն իսկապես հարցերի տեղիք է տալիս, սակայն պետք է նշել, որ հենց դատարանը չցանկացավ լսել մյուս վկաներին, որոնք Բեռլին էին եկել պատմելու Թալեաթի ու նրա հանցակիցների բազմաթիվ ծանր հանցագործությունների մասին. դատարանը վստահ էր, որ վճիռ կայացնելու համար արդեն բավարար ապացույցներ կան: Կարծում ենք՝ այդ ցուցմունքները չլսելու պատճառը ոչ թե ապացույցների բավարար լինելն էր, այլ այն, որ նոր վկայությունների ժամանակ կարող էին ի հայտ գալ հայերի զանգվածային սպանությունների մեջ Գերմանիայի՝ իբրև Օսմանյան

<sup>8</sup> Նույն տեղում, էջ 62:

<sup>9</sup> Բարդակչյան Գ. Պ., Հիտլերը և հայերի ցեղասպանությունը, Ե., 1991, էջ 46: Նույն կերպ, արդի թուրքական պետությունը Էնվերի աճյունը, 1996 թ. օգոստոսին տեղափոխելով Տաջիկստանից, շուքով վերաթաղեց Թուրքիայում:

կայսրության դաշնակցի հանցակցությունը բացահայտող փաստեր, որ Գերմանիան կարող էր միջամտել և առնվազն նվազեցնել հայերի նկատմամբ կատարվող հանցագործությունները, բայց այդ ուղղությամբ ոչ մի գործնական քայլ չձեռնարկեց: Թերևս այս հանգամանքներից էլնելով՝ դատարանն անհրաժեշտ չհամարեց դատավարությունը երկարաձգել՝ հնարավոր անցանկալի շրջադարձերից խուսափելու նպատակով: Դատավարության արագ ընթացքի պատճառները թուրքերը պետք է փնտրեն հենց այս համատեքստում:

Գերմանական դատարանում Թալեաթ փաշայի սպանության գործի քննությունն ու կայացրած վճիռը լիովին կարելի է համարել երիտթուրքերի դատավարության շարունակություն և թուրքական ռազմական տրիբունալների կայացրած վճիռների միջազգայնացման առաջին լուրջ քայլ:

Ազգային դատարաններում ցեղասպանության գործերի քննության տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի նաև իսրայելական դատարանում Երրորդ ռայխի պետական գաղտնի ոստիկանության՝ գեստապոյի՝ հրեական հարցի վերջնական լուծման գործով զբաղվող հատուկ բաժնի նախկին ղեկավար Ադոլֆ Էյխմանի դատավարությունը: Էյխմանը, որը հրեշավոր դերակատարում էր ունեցել Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին հրեաների ցեղասպանության իրագործման մեջ, կարողացել էր խուսափել Նյուրնբերգի տրիբունալից և երկար տարիներ կեղծ փաստաթղթերով բնակվում էր Արգենտինայում: 1960 թ. նա հայտնաբերվեց և իսրայելական հատուկ ծառայությունների իրականացրած առևանգման հատուկ գործողության շնորհիվ տեղափոխվեց Բարայել, որտեղ էլ նրա դեմ դատավարություն սկսվեց: Էյխմանին առաջադրվեց չորս մեղադրանք՝ հրեաների սպանություն, ֆիզիկական և մտավոր ցավի պատճառում, հրեաներին այնպիսի կենսական պայմաններում պահելը, որոնք հաշվարկված էին ֆիզիկական ոչնչացման հասցնելու համար, և հրեաների ծնունդները խափանող միջոցների իրականացում<sup>10</sup>: Նրան առաջադրված մեղադրանքները լիովին համապատասխանում էին ոչ միայն Նյուրնբերգի տրիբունալի կանոնադրությանը, այլև ՄԱԿ-ի՝ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի հոդվածներին: Դա պատահական չէր, քանի որ Էյխմանին դատում էին 1951 թ. «Նացիստներին և նացիստների հետ համագործակցածներին պատժելու մասին» Բարայելի օրենքով, որը մշակվել էր նշված փաստաթղթերի դրույթների հիման վրա<sup>11</sup>: 1961 թ. դեկտեմբերի 15-ին իսրայելական դատարանը Էյխմանին մեղավոր ճանաչեց ներկայացված բոլոր մեղադրանքներով և դատապարտեց մահվան: Սակայն վերջինիս

<sup>10</sup> Schabas W. *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, 2000, p. 387.

<sup>11</sup> A-G Israel v. Eichmann, (1968) 36 ILR 5 (District Court of Jerusalem), p. 20-22. District Court Jerusalem, December 11, 1961, "The Attoreney General of the Government of Israel v. Eichmann (case No. 40/61) (American Journal of International Law, 1962, p. 814).

փաստաբաններն այդ վճիռը բողոքարկեցին Բսրայելի գերագույն դատարանում:

Էյխմանի պաշտպաններն իրենց բողոքը կառուցում էին այն փաստարկի վրա, որ Բսրայելի դատարանն իրավասու չէր քննելու այն հանցագործությունների գործերը, որոնք կատարվել են նրա տարածքից դուրս և մինչև այդ պետության ձևավորումը, ինչը, նրանց կարծիքով, միջազգային իրավունքի խախտում էր: Մակայն 1962 թ. դետեմբերի 12-ին Բսրայելի գերագույն դատարանը մերժեց Էյխմանի փաստաբանների բողոքը և ուժի մեջ թողեց իսրայելական դատարանի վճիռը:

Գերագույն դատարանը, Էյխմանի փաստաբանների փաստարկներին պատասխանելիս, հղում կատարելով Նյուրնբերգի տրիբունալի կանոնադրության ու վճիռների, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի՝ 1948 թ. ցեղասպանության կոնվենցիայի դրույթներին, նշեց, որ այն հանցագործությունները, որոնցում մեղադրվում է Էյխմանը, համարվում են ծանր միջազգային հանցագործություններ՝ «պատերազմական հանցագործություններ» և «մարդկության դեմ կատարված հանցագործություններ», որոնք դատապարտելի են ըստ միջազգային իրավունքի<sup>12</sup>: 'Դրանից ելնելով՝ Բսրայելի դատարանը եզրակացրեց, որ Նյուրնբերգի տրիբունալի վճիռներն իր համար նախադեպային են, քանզի ցանկացած պետության դատարան դրանք անտեսելու իրավունք չունի: Գերագույն դատարանի վճռում նշվում էր նաև, որ «նյուրնբերգյան սկզբունքները», որոնք քրեական պատասխանատվություն են նախատեսում նշված հանցագործություններ կատարած անձանց համար, միջազգային սովորույթային իրավունքի անբաժան մասն են կազմում: Դա հաստատվել էր նաև ՄԱԿ-ի բանաձևով, որով Նյուրնբերգի տրիբունալի կանոնադրությունն ու վճիռները ճանաչվել էին միջազգային իրավունքի սկզբունքներ, ամրագրվել էր նաև Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի կիրառելիության վերաբերյալ միջազգային դատարանի 1951 թ. խորհրդատվական եզրակացության մեջ:

Վերը նշվածը Բսրայելի գերագույն դատարանին հիմք էր տալիս եզրակացնելու, որ 1951 թ. «Նացիստներին և նացիստների հետ համագործակցածներին պատժելու մասին» օրենքի ընդունումով, որի դրույթները խախտելու համար էլ Էյխմանը դատապարտվում էր, ընդամենը կատարվել է միջազգային իրավունքի նորմերի տեղայնացում իսրայելական օրենսդրությունում<sup>13</sup>:

Արգենտինայից Էյխմանին առևանգելու և Բսրայել անօրինական տեղափոխելու առնչությամբ դատարանը նշեց, որ այդ առումով խախտվել է ոչ թե դատապարտյալի, այլ նրան ապաստան տված պետության

<sup>12</sup> Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества, документы и комментарий. Составитель, ответственный редактор, автор предисловия и комментария Ю. Г. Барсегов, т. 1, М., 2002, с. 38.

<sup>13</sup> Նույն տեղում, էջ 39:

ինքնիշխանության իրավունքը, և այդ առումով հարցը պետք է լուծվի միջազգային մակարդակում, բայց անգամ դա չի կարող հիմք լինել նման ծանր հանցագործության մեջ մեղադրվող հանցագործին արդարացնելու համար: Նշվում էր, որ արդարադատությունից թաքնվող հանցագործներին արտահանվելու մասին երկու պետությունների՝ Արգենտինայի և Իսրայելի միջև պայմանագրի բացակայության պայմաններում և անգամ նման համաձայնագրի առկայության դեպքում էլ հանցագործը, փաստորեն, չի հանձնվել արդարադատությանը, ուստի դատարանը կարիք չունի քննելու հանցագործի ձերբակալման և դատաքննության վայր տեղփոխելու իրավաչափության հարցերը<sup>14</sup>: Իսրայելի գերագույն դատարանը միաժամանակ ոչ երկիմաստորեն նշում էր, որ, նախ, Էյխմանը միջազգային արդարադատությունից թաքնվող անձ է, որին առժամանակ հաջողվել էր խուսափել Նյուրնբերգի տրիբունալի առջև կանգնելուց, և նրան ապաստան տվող պետությունը որոշակի մեղքի բաժին ունի դրանում, ուստի անգամ Արգենտինայի ինքնիշխանության որոշակի խախտումը դիտվում է իրավաչափ: Այս առումով դատարանը նշում էր, որ շահագրգիռ պետությունը կարող է ներել իր ինքնիշխանությունը խախտելու այս դեպքը և հրաժարվել բողոքներից՝ ներառյալ հանցագործին իրեն արտահանվելու պահանջից կամ դա անել լուր համաձայնության միջոցով: Տվյալ պարագայում Էյխմանի դատավարությունը պետք է համարել Նյուրնբերգի դատավարության օրգանական շարունակությունը՝ ճիշտ այնպես, ինչպես Թալեաթ փաշայի սպանության գործի քննությունը գերմանական դատարանում երիտթուրքերի դատավարության տրամաբանական շարունակությունը: Այս երկու դատավարությունների ընդհանրությունն այն է, որ Թալեաթը և Էյխմանը, կատարելով ցեղասպանության հանցագործությունը, փորձում էին խուսափել արդարադատությունից և կեղծ փաստաթղթերով ապաստան էին գտել այլ պետություններում: Դրանով է թերևս պայմանավորված երկու դատավարությունների մյուս ընդհանրությունը, այն է՝ Թալեաթին և Էյխմանին հայտնաբերելու և պատասխանատվության ենթարկելու գործողությունները կատարվել են որոշակի իրավական շեղումներով: Առաջին դեպքում Թալեաթի օրինական վճիռն ի կատար է ածվել ոչ թե նրան մահվան դատապարտած Թուրքիայի կամ միջազգային արդարադատության, այլ Սոդոմոն Թեհլիրյանի կողմից: Երկրորդ պարագայում Էյխմանին առևանգող իսրայելական հատուկ ծառայությունները ստիպված էին խախտել Արգենտինայի ինքնիշխանությունը, որպեսզի իսրայելական դա-տարանը միջազգային արդարադատություն իրականացնի Նյուրնբերգյան տրիբունալից խուսափած նացիստ հանցագործի նկատմամբ: Երկու գործընթացների տարբերությունն այն է, որ առաջին դեպքում անվանական ինքնիշխանություն ունենալու պայմաններում Թալեաթին պատասխանատվության ենթարկելու առաքելությունը կատարում էր ոչ թե

<sup>14</sup> Նույն տեղում, էջ 41:

հայկական պետությունը, այլ հայկական սփյուռքը, ավելի ստույգ՝ Դաշնակցություն կուսակցությունը, իսկ երկրորդ դեպքում այդ իրագործվեց հրեական պետության պետական մարմինների կողմից: Երկրորդ կարևոր տարբերությունն էլ այն է, որ Թեհլիրյանի դատավարությունն իրականացվեց ոչ թե հայկական պետությունում, այլ Թալեաթի ապաստանած երկրում՝ Գերմանիայում, իսկ Էյխմանին դատապարտողը հրեական պետությունն էր:

Ցեղասպանության հանցագործության այս երկու գործերով գերմանական ու իսրայելական դատարանների կայացրած վճիռների առումով կարող ենք արձանագրել, որ եթե ցեղասպանության զոհ ժողովրդի պետության՝ Իսրայելի դատարանում նացիստ հանցագործ Ադոլֆ Էյխմանին մահվան դատապարտելն այլընտրանք չուներ, ապա Թալեաթ փաշային վնասագեղծող Սողոմոն Թեհլիրյանի գործը քննելիս գերմանական դատարանը շատ ավելի ազատ էր իր որոշումը կայացնելու հարցում, և հնարավոր էր ցանկացած ելք, այդ թվում՝ Թեհլիրյանի համար մահվան դատավճիռը: Համենայն դեպս, այս երկու դատավարություններն էլ քաղաքակիրթ աշխարհի կողմից գնահատվեցին հավուր պատշաճի և ընդունվեցին որպես այդպիսին: Այսօր էլ դրանք կարող են լավ նախադեպային հիմք դառնալ ցեղասպանության հանցագործությունների և մասնավորապես Հայոց ցեղասպանության հարցով միջազգային դատական ատյան ներկայացվելիք հայցի համար:

## **РАССЛЕДОВАНИЕ ДЕЛ ГЕНОЦИДА В НЕМЕЦКОМ И ИЗРАИЛЬСКОМ СУДАХ**

**МАРУКЯН А. Ц.**

### **Резюме**

Судебные дела, касающиеся геноцида, расследовались не только в международных, но и национальных судах. Яркими примерами таких дел являются дело об убийстве Согомоном Тейлеряном одного из главных организаторов геноцида армян – Талаата паши в немецком суде и дело Адольфа Эйхмана, бывшего нацистского преступника, виновного в реализации Холокоста, которое слушалось в израильском суде. Суд Израиля вынес нацистскому преступнику Эйхману смертный приговор, что, в принципе, было предсказуемо, поскольку дело разбиралось в суде еврейского государства. В отличие от израильского суда немецкий суд не был ограничен в своем решении по оправданию Тейлеряна, который по сути претворил в жизнь вынесенный Талаату турецким военным трибуналом смертный приговор.

**GENOCIDE TRIALS IN GERMAN AND ISRAELI COURTS****A. MARUKYAN**

## Abstract

Genocide trials were heard not only in international, but also in national courts. Vivid examples of such cases include the case of Soghomon Teyleryan murdering one of main organisers of the Armenian Genocide – Talaat pasha in the German court and the case of Adolph Eichmann, the former Nazi criminal in the Israeli court. The court of Israel sentenced Eichmann to death. The verdict was predictable as far as the case was heard in a Jewish court. Unlike the Israeli court, the German court was not restricted in their decision on recognizing Teyleryan not guilty.